

# Κοινοτική και παγκόσμια αλληλεξάρτηση: συνέπειες στις γλώσσες και κρατικές πολιτικές

Χρίστος Παπαρίζος

*Παιδαγωγικό Ινστιτούτο*

## Περίληψη

Με την προσέγγιση που επιχειρείται εδώ επισημαίνονται ενδεικτικά δυο - τρεις πιθανές συνέπειες του υπό διαμόρφωση ενιαίου ευρωπαϊκού και παγκόσμιου χώρου στην ελληνική γλωσσική πολιτική και εκτίθεται αδρά ο προβληματισμός: ποιος θα στηρίξει την ελληνική γλώσσα στον ανοιχτό κόσμο των αλληλεξαρτήσεων ή, με τεχνοκρατικούς όρους, ποιος θα εφαρμόσει Γλωσσικό Σχεδιασμό (language planning).

Στην αρχή παρατίθενται σχετικά διαπιστώσεις αναλυτών και πορίσματα ερευνών, ως σημεία αναφοράς της πραγμάτευσης. Στη συνέχεια επισημαίνονται οι ιδιαιτερότητες της χώρας, οι οποίες πρέπει –συμπερασματικά– να λαμβάνονται υπόψη κατά την εφαρμογή στην Ελλάδα της κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής. Γίνεται ειδικότερα λόγος και για τις –θετικές και αρνητικές– επιπτώσεις που θα μπορούσε να έχει στην ελληνική γλώσσα το άνοιγμα των συνόρων με την Τουρκία.

Σε ό,τι αφορά το αρχικό ερώτημα, δύο πράγματα θα θεωρούσε κανείς δέδαια σήμερα: τη διαπίστωση ότι κανείς παράγων δεν μπορεί να εγγυηθεί τον απόλυτο έλεγχο των γλωσσικών ζητημάτων και το γεγονός ότι οι πολίτες παραμένουν κοινή συνισταμένη, είτε το κράτος θα εφαρμόσει Γλωσσικό Σχεδιασμό είτε τα Δίκτυα είτε κάποιος οργανισμός.

## Abstract

With the approach here attempted, we shall point out two or three possible consequences that the oncoming Unified European and World Space might have on Greek language policy. At the same time, we will attempt the outline of the problem of

who will support the Greek language in the open world of interdependence or, technically speaking, who will implement language planning.

First, we shall cite relevant observations made by analysts or from research findings, as bench marks of the enterprise. Then we shall point out the particularities of our country which should be taken into consideration during the implementation of the common European policy in Greece. We shall place particular emphasis on the –positive and negative– consequences which the opening of the frontiers to Turkey could have for the Greek language.

As far as the initial question is concerned, one could make two certain assumptions today: the ascertainment that no factor can guarantee absolute control of language issues and the fact that citizens remain the common resultant, whether language planning is implemented by the State, the Networks or some Organization.

*0.0* Μετέχουμε καθημερινά στη διαδικασία διαμόρφωσης του ενιαίου ευρωπαϊκού και οικουμενικού χώρου, τον οποίο θα χαρακτηρίζαμε επίσης *ενεργό*, εφόσον αποτελεί πεδίο δράσεων, σχέσεων και αλληλεξαρτήσεων. Πρόκειται για τη λεγόμενη «παγκοσμιοποίηση», ένα φαινόμενο εξαιρετικά περίπλοκο με επιδράσεις στις πολιτικές των κρατών και στο μέλλον των λαών. Οι κύριες πτυχές του, η οικονομική, η τεχνολογική, η πολιτική και η κοινωνική-πολιτιστική, περιλαμβάνουν λίγο πολύ ολόκληρο το ανθρωπινό *επιστητόν* με τις αντιφάσεις του, ενώ η γλώσσα εμπλέκεται σε κάθε έκφασή του. Έτσι κατανοείται γιατί όποιος επιχειρεί διερεύνηση των συνεπειών της παγκοσμιοποίησης στις γλώσσες έρχεται αντιμέτωπος με δαιδαλώδη και, ίσως, άλυτα προβλήματα, με άπειρες παραμέτρους, υπο-παραμέτρους και αντιφάσεις<sup>1</sup>. Γι' αυτό, η προσέγγιση που επιχειρείται εδώ περιορίζεται να επισημάνει ενδεικτικά δυο - τρεις πιθανές συνέπειες του φαινομένου στην ελληνική γλωσσική πολιτική και να εκθέσει αδρά τον προβληματισμό: ποιος θα στηρίξει την ελληνική γλώσσα στον ανοιχτό κόσμο των αλληλεξαρτήσεων ή, με τεχνοκρατικούς όρους, ποιος θα εφαρμόσει *Γλωσσικό Σχεδιασμό* (εφεξής: ΓΣ).

*0.1* Επειδή η έννοια του ΓΣ (language planning) συνιστά εδώ θέμα πραγμάτευσης και ζητούμενο, προτάσσεται στις δύο εκδοχές της<sup>2</sup>.

---

1. Αναφέρουμε για παράδειγμα την ίδια την ύπαρξη του ενιαίου χώρου, ο οποίος προσφέρει, θεωρητικά, άπειρα περιθώρια δράσης και διάδοσης σε μια γλώσσα· συγχρόνως, ο χώρος ενδέχεται να την απειλεί με τις ίδιες ιδιότητες: την απεριόριστη ελευθερία δράσης και των αρνητικών παραγόντων.

2. Οι ορισμοί του ΓΣ έχουν προταχθεί και σε άλλα δημοσιεύματά μας. Αισθανόμαστε την υποχρέωση να τους επαναλάβουμε και εδώ για χάρη του αναγνώστη.

(α) Ως πολιτική, ο ΓΣ συνιστά συστηματική απόπειρα παρέμβασης στην εξέλιξη των γεγονότων και των γλωσσών, ώστε να αποφευχθούν –ή να επισπευσθούν– οι πιθανολογούμενες συνέπειες των πολιτικοκοινωνικών αλλαγών στη γλώσσα ή στις γλώσσες μιας περιοχής. Ο φορέας που εφαρμόζει ΓΣ προβαίνει σε εκπόνηση μελετών, χάραξη πολιτικής, λήψη αποφάσεων, εφαρμογή των αποφάσεων, εκτίμηση του αποτελέσματος, αναπροσαρμογή κ.ο.κ.

(β) Ως επιστημονικός κλάδος, ο ΓΣ εξετάζει: (ι) τις συνέπειες που έχουν διάφορα γεγονότα στη γλώσσα ή στις γλώσσες μιας περιοχής και (ιι) τις σκόπιμες και συνειδητές προσπάθειες που καταβάλλονται από κρατικούς ή άλλους φορείς για την αλλαγή ή τη ρύθμιση της γλωσσικής συμπεριφοράς ομάδων πληθυσμών. Ο ΓΣ υπάγεται στον ευρύτερο χώρο της *μακρογλωσσολογίας*. Με πυρήνα την κοινωνιογλωσσολογία επεκτείνεται στα πεδία της (γεω)πολιτικής και της οικονομίας<sup>3</sup>.

0.2 Αν κανείς θεωρήσει την ένταξη του Ηνωμένου Βασιλείου (της Ιρλανδίας και της Δανίας) το 1973 στην ΕΟΚ ως έναρξη μιας συνεχούς διεύρυνσης του πρώτου ενιαίου οικονομικού χώρου, θα οδηγηθεί πιθανότατα στο έμμεσο συμπέρασμα ότι οι έννοιες του ενιαίου ευρωπαϊκού χώρου και του ενιαίου παγκόσμιου χώρου συνήθως συμπίπτουν. Ιδίως, μετά τη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση το 1992, η ολοκλήρωση της Ενιαίας Αγοράς στο πολιτικό πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η εξέλιξη της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας δίνουν συχνά την εντύπωση ότι σημαίνουν περίπου το ίδιο· και δεν είναι εύκολο να αποφανθεί κανείς αν κάποια συνέπεια σε μια συγκεκριμένη γλώσσα συνιστά σύμπτωμα του ελάσσονος ή του μείζονος ενιαίου χώρου. Γι' αυτό, στο παρόν κείμενο η έννοια της *Ενιαίας Αγοράς* θα μπορούσε να εκλαμβάνεται και με την παγκόσμια διάστασή της.

Στην έννοια του ενιαίου παγκόσμιου χώρου περιλαμβάνουμε και τον *κυδερνοχώρο*. Παρ' όλο που συνιστά βασικό μοχλό και χαρακτηριστικό της παγκοσμιοποίησης, με συνέπειες που μπορεί να αποδειχτούν καταλυτικές για το μέλλον των λιγότερο ομιλούμενων γλωσσών, δεν περιλαμβάνεται ως θέμα στην παρούσα πραγμάτευση. Οι συνέπειες της τεχνολογίας της πληροφορίας στις γλώσσες αυτές αποτελούν αντικείμενο προηγούμενης εργασίας μας (1997:25 κ.ε.)<sup>4</sup>.

3. Στην αρμοδιότητα του σύγχρονου αυτού κλάδου, εκτός από ό,τι αφορά τη γεωπολιτική και την οικονομία, εμπίπτουν θέματα που σχετίζονται με πολιτικές αποφάσεις για γλωσσικές αλλαγές και ρυθμίσεις. Τέτοια θέματα είναι: η επιλογή ή επιβολή γλώσσας ή ιδιώματος προς χρήση, διδασκαλία κ.ά., ενώ οι ρυθμίσεις μπορεί να αφορούν την εκπόνηση γραμματικής, ζητήματα γραφής, ορθογραφίας κ.τ.ό. Μεγαλύτερη ανάλυση, διευκρινίσεις και σχετική βιβλιογραφία για τον ΓΣ βλ.: Cooper 1989 & Labrie 1993.

4. Για ό,τι αφορά το σύνολο των ευρωπαϊκών γλωσσών βλ. Έκθεση της ομάδας Danzin (Πηγές, 31-3-1992).

### 1.0 Δεδομένα και διαπιστώσεις

Η Ενιαία Αγορά αποτελεί γεγονός με πλεονεκτήματα, προκλήσεις, κενά και εγγενή προβλήματα, τα οποία θα πρέπει να λυθούν αναγκαστικά μέσα σε αυτό το πλαίσιο. Στην προσπάθειά μας, λοιπόν, να προσεγγίσουμε ενδεικτικά ορισμένες πτυχές της πολύπλοκης πραγματικότητας –που η νέα κατάσταση δημιουργεί και η ελληνική πλευρά αντιμετωπίζει ήδη ή θα υποχρεωθεί να αντιμετωπίσει– παραθέτουμε ορισμένα πρόσθετα δεδομένα-διαπιστώσεις και πορίσματα ερευνών στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης<sup>5</sup> (εφεξής: ΕΕ):

– Με τον Κανονισμό αριθ. 1 του Συμβουλίου Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (Πηγές, 15-9-1958), η ΕΟΚ είχε θέσει το κράτος-έθνος ως βασική μονάδα της ευρωπαϊκής οικοδόμησης, βασική αρχή που εκφράζεται εντονότερα σε ορισμένα κράτη με την προσπάθεια αποθάρρυνσης των φυγόκεντρων στοιχείων<sup>6</sup>. Συνακόλουθα, διακρίνονταν οι επίσημες κρατικές γλώσσες από τις εθνικές, μειονοτικές, περιφερειακές κτλ. Έμμεσα προκύπτει από τα παραπάνω ότι ο πιο αρμόδιος και υπεύθυνος για τη διατήρηση και διάδοση της εθνικής γλώσσας θεωρήθηκε τότε ο αντίστοιχος κρατικός φορέας.

Όμως, ούτε και με τα σημερινά δεδομένα το κράτος προβλέπεται να εξαλειφθεί ως πολιτική οντότητα στο ορατό μέλλον. Παραμένει ο μόνος θεσμός με σαφή ρόλο στη διεθνή σκηνή, με ικανότητα άσκησης βίας, την οποία μπορεί ενδεχομένως να χρησιμοποιήσει για να εφαρμόσει τις πολιτικές του (*The Economist* 1999). Οι πιθανότητες διωσιμότητας του κράτους είναι συνάρτηση και του βαθμού εθνικής (θρησκευτικής, γλωσσικής κτλ.) ομοιογένειας που παρουσιάζει κατά περίπτωση. Όμως, η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση πιθανόν να οδηγήσει σε δημογραφικά μικρότερες κρατικές γλωσσικές ομάδες, παρ' όλη την επίσημη θεσμική υπόστασή τους στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Πηγές, Nelde κ.ά.: 65). Μέσα σε μια τέτοια προοπτική, πολλές σημερινές επίσημες γλώσσες της ΕΕ αναμένεται

---

5. Τα συμπεράσματα προέρχονται: από έρευνες στο πλαίσιο της ΕΕ (Πηγές: Danzin κ.ά., ό.π. & Nelde κ.ά. ό.π.), άλλες έρευνες και μελέτες: (Labrie 1993 & Παπαρίζος 1997), καθώς και διαπιστώσεις που «εμφαίνονται» σε επίσημα κοινοτικά κείμενα (βλ. Πηγές).

– Για ό,τι αφορά τις προκλήσεις της «παγκοσμιοποίησης» για τον ελληνισμό και την ανάγκη αναπροσαρμογής της ελληνικής πολιτικής για την εκμετάλλευσή τους βλέπε προηγούμενο δημοσίευσμά μας (1996b).

6. Κατά την Έκθεση Luc Beyer de Ryke (Πηγές, 2-4-1984:11) στο Ευρωκοινοβούλιο. Αλλά και το 1992 η ομάδα εμπειρογνομώνων υπό τον Α. Danzin (Πηγές, 31-3-1992:57) στην εισήγησή της προς την Επιτροπή ΕΕ ζητάει την ενίσχυση και τη χρηματοδότηση των εννέα – τότε – επίσημων γλωσσών της Κ στα δώδεκα κράτη μέλη.

– Ανάλογες με την πρόδλεψη του Κανονισμού αριθ. 1 του ΣΕΚ είναι και οι προδλέψεις των κανονισμών του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου (ΕΔ) και του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (ΕΒ). Βλ. Πηγές, 7-3-1953 ΕΔ, 8-5-1987 ΕΔ & 1992 ΕΒ, αντίστοιχα.

να αντιμετωπίσουν προβλήματα επιδίωξης όμοια με εκείνα που προβλέπεται να αντιμετωπίσουν, ή αντιμετωπίζουν σήμερα, οι μειονοτικές και περιφερειακές γλώσσες.

Το «νέο πρότυπο ανάπτυξης» απαιτεί μεγαλύτερη ένταση απασχόλησης και αποκεντρωμένα «δίκτυα», τα οποία προέρχονται από μαζικές τοπικές πρωτοβουλίες, σχετίζονται με ανάλογα οικονομικά δίκτυα και βασίζονται στην πολιτιστική και κοινωνική πολυμορφία και στη διακρατική συνεργασία. Η διαχείριση θεμάτων όπως η γλώσσα μπορεί να έχει σχέση με τα Δίκτυα, και πιθανόν αναλαμβάνεται από το κράτος, ιδίως όταν αυτό τυχαίνει να είναι μονοεθνικό και μονόγλωσσο<sup>7</sup>. Όπως προτείνεται από τους ειδικούς του νεοφιλελευθερισμού, σκοπός των Δικτύων της «κοινωνίας των πολιτών» είναι να θέσουν σε λειτουργία αμφίδρομες σχέσεις ανάμεσα στην εξουσία και στη βάση των πολιτών (βλ. παρακάτω 3.0)<sup>8</sup>.

Μέσα στο πλαίσιο της παγκόσμιας αλληλεξάρτησης, οι κυβερνήσεις έχουν περιορισμένα περιθώρια χειρισμού ορισμένων εθνικών θεμάτων, εφόσον δύσκολα ελέγχουν επιρροές, οι οποίες προέρχονται είτε από το υπερεθνικό κέντρο των Βρυξελλών είτε από τον ανοιχτό παγκόσμιο περίγυρο. Γι' αυτό, οι επιδράσεις στις γλώσσες της ΕΕ προέρχονται περισσότερο από τους συσχετισμούς δυνάμεων και από αυτή καθαυτή την ύπαρξη ενιαίου χώρου – και κυβερνοχώρου – και λιγότερο από επιμέρους ρυθμίσεις νομικών ζητημάτων.

– Όπως προέκυψε και από προηγούμενη εργασία μας (1997:30 κ.ε.), μετά το 1973 οι δυναμικές στην ευρωπαϊκή ήπειρο άρχισαν να διαμορφώνονται ευνοϊκά υπέρ των μειονοτικών και περιφερειακών γλωσσών<sup>9</sup> για λόγους που έχουν σχέση: με τη μείωση της κρατικής εξουσίας, την ενίσχυση των περιφερειών και τη συνακόλουθη μετάδοση από την Ευρώπη των κρατών στην «Ευρώπη των λαών».

*Υποθέτουμε ότι η μεταστροφή υπαγορεύεται από την υποκείμενη δούληση αναδάθμισης των μειονοτικών και περιφερειακών γλωσσών. Έτσι, σήμερα στον ΓΣ της ΕΕ, δεν αναγνωρίζεται η αντίθεση επίσημη γλώσσα ≠ μειονοτική γλώσσα ή επίσημη γλώσσα ≠ διάλεκτος αλλά η εξίσωση γλώσσα = γλώσσα. Το γλωσ-*

7. Για τις σχέσεις κράτους - έθνους και το μέλλον τους υπάρχει σήμερα πλούσια βιβλιογραφία. Ειδικότερα για τις σχέσεις αυτές σε συνάρτηση με τη γλώσσα βλ. προηγούμενο δημοσίευσμά μας (1997).

8. Η εξουσία στην προκειμένη περίπτωση νοείται πολύμορφη (πολιτική, οικονομική κτλ.) και πολυεπίπεδη (περιφερειακή, κρατική, υπερχρατική).

9. ...χωρίς ωστόσο να λείπουν εκείνοι που θεωρούν υπερχωλική τη διαρύτητα που δίδεται στις μειονοτικές και περιφερειακές γλώσσες και οι οποίοι υποστηρίζουν ότι η επίσημη κοινοτική πολιτική πρέπει να εστιάζεται στις επίσημες γλώσσες. Πβλ. Bianciotto 1992.

σολογικό επιχείρημα είναι: εφόσον κάθε σκέλος του ζεύγους συνιστά γλωσσικό σύστημα άρτιο και ισότιμο με το άλλο σκέλος, δεν υπάρχει λόγος το ένα από τα δύο να μην αναγνωρίζεται ως γλώσσα. Γι' αυτό αποφεύγονται διακριτικά οι σαφείς διακρίσεις μεταξύ επίσημων κρατικών γλωσσών και μειονοτικών ή διαλέκτων<sup>10</sup>.

Αποδείχτηκε όμως ότι η λογική αυτή μπορεί να οδηγήσει τον ΓΣ και σε κατ'αποδοχή εξισώσεις. Έτσι, ο N. Labrie (1993:213-214), εξισώνοντας το ελληνικό ιδίωμα της Κρήτης με γλώσσα, προτείνει να περιλαμβάνεται ως «κρητική γλώσσα» (*crétois*) στον κατάλογο των μειονοτικών γλωσσών της ΕΕ (...) <sup>11</sup>.

Ωστόσο, η ευνοϊκή στάση της ΕΕ υπέρ των γλωσσικών αυτών ομάδων δεν φαίνεται επαρκής· έχει αποδειχτεί ότι οι αρχές του νεοφιλελευθερισμού στα σχέδια κοινοτικής ανάπτυξης εφαρμόζονται με τέτοιο τρόπο, ώστε να υπονομεύεται ο ρόλος της ΕΕ στην παραγωγή και στην αναπαραγωγή μιας μειονοτικής γλώσσας. Αρχικά είχε εκτιμηθεί ότι η γλωσσική πολυμορφία θα συνέβαλλε στην οικονομική ανάπτυξη. Αυτό στηριζόταν στην υπόθεση των γλωσσολόγων ότι η γλωσσική δομή ασκεί επίδραση στην κατηγοριοποίηση της σκέψης και της εμπειρίας· ότι δηλαδή οι ετερογενείς μορφές λόγου ως συστήματα σημείων συνεπάγονται συνεισφορά ποικίλων τρόπων σκέψης και, συνακόλουθα, ποικίλων ιδεών για την αντιμετώπιση μιας κατάστασης. Με αυτό τον τρόπο δημιουργείται η καινοτομία, ανατροφοδοτείται η πολυμορφία και επιτυγχάνεται η οικονομική ανάπτυξη. Όμως δεν προέκυψε κάτι τέτοιο· οι πιέσεις από τον ελεύθερο ανταγωνισμό ήρθαν σε αντίθεση με την πολυμορφία. Επιβάλλοντας τη μονογλωσσία (της αγγλικής), δεν άφησαν να εκδηλωθεί η αποτελεσματικότητα της γλωσσικής πολυμορφίας προς όφελος της Ευρώπης των λαών<sup>12</sup>.

10. Από το 1992 η Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση στο άρθρο 126 κάνει λόγο για «γλωσσική πολυμορφία», χωρίς διάκριση επίσημων, μειονοτικών κ.ά. γλωσσών (Πηγές, 7-2-1992).

11. Το θέμα, ως μεμονωμένη αναφορά σε επιστημονική μελέτη, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί αμελητέο λάθος από άγνοια και δεν θα αναφερόταν εδώ, εάν δεν υπήρχε η συνέχεια που του προσέδωσε προοπτική· σύμφωνα με πληροφορία του Τύπου, το γεωγραφικό ιδίωμα της Κρήτης απετέλεσε θέμα διεθνούς συνεδρίου: «Στις 30 Ιανουαρίου (1999) η “Ομοσπονδία Τουρκικών Συλλόγων Ρούμελης” (Βαλκανίων) διοργάνωσε στην Κωνσταντινούπολη συνέδριο με θέμα “Οι εθνικές μειονότητες στην Ελλάδα”. Στο Συνέδριο αυτό μετείχαν Δυτικοθρακιώτες και εκπρόσωποι του Συνδέσμου CAMERYA (Τσαμουριά) της Αλβανίας και Τούρκοι καθηγητές. Ένας από αυτούς, μάλιστα, ο κ. Σιχάτ Οζοντέρ, αναφέρθηκε και σε “μειονότητα της Κρήτης”... Παρόμοιες θέσεις προβλήθηκαν και σε Συνέδρια που διοργάνωσε αυτή η Ομοσπονδία στη Γερμανία και στο Λονδίνο...». Άρθρο του Κ.Ι. Αγγελόπουλου στην *Καθημερινή* της 27-8-2000.

12. Έτσι, η υπόθεση των γλωσσολόγων ότι η γλώσσα επηρεάζει τη σκέψη παραμένει να αποδειχτεί ερευνητικά. Για την υπόθεση αυτή βλ. Lyons 1995:263 κ.ε. Για τη σχέση γλωσσικής πολυμορφίας και οικονομικής ανάπτυξης βλ. Πηγές, Nelde κ.ά.

- Η αναπαραγωγή μιας γλώσσας είναι δυνατό να απειληθεί: από την έλλειψη πολιτικοοικονομικού κύρους του αντίστοιχου κρατικού φορέα, από την απουσία κρατικής υποστήριξης, από τον μη έλεγχο της αγοράς εργασίας (Πηγές, Nelde κ.ά.), από τις νέες τεχνολογίες της πληροφορικής – ιδίως όταν οι τελευταίες δεν αξιοποιηθούν από τη συγκεκριμένη γλώσσα–, από τη μη συμμετοχή της γλώσσας στην επιστημονική και πολιτιστική παραγωγή, από εισροές αλλόγλωσσων πληθυσμών, καθώς και από την εκροή του πληθυσμού των ομιλητών της.
- Οι σημερινές δυναμικές οδηγούν στην περαιτέρω ανάπτυξη της οικονομίας συγκεκριμένων περιοχών του πλανήτη, συνακόλουθα στην άνοδο του βιοτικού επιπέδου, καθώς και σε προσδοκίες ασφάλειας. Οι περιοχές αυτές, που σήμερα ήδη αποτελούν πόλους έλξης κατοίκων άλλων περιοχών, μελλοντικά αναμένεται να δεχτούν εισβολή προσφύγων και μεταναστών σε έκταση και ένταση τέτοια, που θα είναι δύσκολο να την εμποδίσουν. Ως κύριος στόχος προδιαγράφεται η Ευρώπη με επίκεντρο την ΕΕ. Ευνόητο είναι ότι τότε οι ολιγάριθμες γλωσσικές ομάδες της ΕΕ θα αντιμετωπίσουν σοβαρότερα προβλήματα από την εισροή αλλόγλωσσων πληθυσμών. Σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο πρέπει να λαμβάνεται υπόψη ότι όσο περισσότερες γλώσσες εμπλέκονται σε κοινό γεωγραφικό – κοινωνικό – οικονομικό χώρο τόσο αυξάνονται οι πιθανότητες επιβολής μίας.
- Τόσο το υφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο στην ΕΕ όσο και η άτυπη ελευθερία διακινήσεων σε παγκόσμιο επίπεδο επιτρέπουν δράσεις υπέρ και κατά της ελληνικής γλώσσας. Συνεπώς, η ενδεχόμενη αξιοποίηση των πλεονεκτημάτων και η αντιμετώπιση επιπλοκών της νέας κατάστασης εξαρτώνται, ως ένα βαθμό, από ανάλογες δράσεις και αντιδράσεις της ελληνικής πλευράς· ειδικότερα, από την υιοθέτηση ενεργού ΓΣ.

## *2.0 Πιθανές επιδράσεις στην ελληνική κρατική πολιτική*

Η προώθηση της διδασκαλίας των τοπικών πολιτισμών, της τοπικής ιστορίας και των διάφορων γλωσσών (περιφερειακών, καταγωγής κ.τ.ό.) φαίνεται να συμβαδίζει με την πολιτική εκτόνωσης τριδών μέσα στον ενιαίο ευρωπαϊκό χώρο. Με την πολιτική αυτή παρέχονται διέξοδα στις διάφορες εθνικές ή γλωσσικές ομάδες, με την άσκηση των δικαιωμάτων αυτοπροσδιορισμού. Παράλληλα, δεν φαίνεται τελείως ανεξάρτητη από την ανάγκη και, συνακόλουθα, από την προσπάθεια αποκέντρωσης, από την ενίσχυση της οικονομικής και πολιτικής αυτονομίας του θεσμού των Περιφερειών<sup>13</sup>, δηλαδή από πολιτικές που έχουν ως

13. Πβλ.: Πηγές, 7-2-1992, *Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση*, άρθρο 92 (ΕΟΚ), 126, 128 & 198. Επίσης, 21-11-1996, Απόφαση του Συμβουλίου (ΣΕΚ) και ΕΒ 16-10-81 ΕΒ, της 14-3-1983 ΕΒ και της 30-10-87 ΕΒ. Βλέπε επίσης Βιβλιογραφία: Παπαρίζος 1997, Δαμανάκης 1998, Νικολάου 1999 και τη συναπτόμενη εκεί σχετική βιβλιογραφία.

Για τη συμβολή των ελευθεριών στην εκτόνωση των εθνικιστικών τάσεων βλ. και Hagège 1993:295 κ.ε.

αναγκαστική συνέπεια τη σχετική αποδυνάμωση των εθνικών κυβερνήσεων· αποδυνάμωση η οποία συμπληρώνεται από τη θεσμική – αυτόδουλη και για το κοινό συμφέρον– εκχώρηση αρμοδιοτήτων στην υπερεθνική εξουσία της ΕΕ, καθώς επίσης και από ανάλογες επιρροές της παγκοσμιοποίησης.

Στην προκειμένη περίπτωση, για την ελληνική πλευρά ανακύπτουν ερωτήματα όπως: η κοινοτική εκπαιδευτική ή γλωσσική πολιτική είναι απαρέγκλιτη, σε βαθμό που να μην επιδέχεται προσαρμογή; Το κράτος που τη θεσπίζει ως μέλος της ΕΕ και την αποδέχεται έχει νομικά περιθώρια ή την υποχρέωση να την προσαρμόζει στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του;

*Όπως λίγο - πολύ κάθε χώρα, η Ελλάδα έχει τα ειδικά της χαρακτηριστικά: είναι αποκομμένη από τον γεωγραφικό κορμό της ΕΕ. Περιβάλλεται από χώρες που αντιμετωπίζουν έντονα προβλήματα αστάθειας, αλυτρωτισμού, οικονομικά, διαφορών με την Ελλάδα κ.ά. Από πλευράς νοοτροπίας αντιμετωπίζουν ακόμη κάποιες δυσχέρειες προσαρμογής στο νέο γι' αυτούς διεθνές περιβάλλον. Επίσης, η Ελλάδα, λόγω του γεωγραφικού περιβάλλοντος και της γεωπολιτικής θέσης είναι υποδοχέας αριθμού αλλόγλωσσων οικονομικών μεταναστών, προσφύγων κ.ά. Ο αριθμός τους, σύμφωνα με διάφορους υπολογισμούς, αναλογεί στο 10% περίπου του απογεγραμμένου πληθυσμού. Αν ξεπερνούσε κάποιο οριακό ποσοστό<sup>14</sup>, δεν θα ήταν ίσως εκτός πραγματικότητας το ενδεχόμενο απειλής της κρατικής συνοχής, καθώς και της εθνολογικής, κοινωνικής και γλωσσικής ομοιογένειας του πληθυσμού της, αν λάβει κανείς υπόψη και την εξελισσόμενη στην Ελλάδα δημογραφική πτώση. Στην προκειμένη περίπτωση το πρόβλημα περιπλέκεται από το γεγονός ότι η ενδεχόμενη συνύπαρξη πολλών γλωσσών στον ελληνικό χώρο μπορεί να προκαλέσει την ανάγκη της χρήσης μιας γλώσσας μεγάλης διάδοσης ως λίκουνα φράνκα.*

---

14. Ο Γ. Νικολάου σε σχετική έρευνά του (ό.π.: 6) παραθέτει τα εξής στοιχεία: «Σε ομαδική εργασία των κ.κ. Χ. Σέλκον, Αστυν. Υποδιευθυντή, Δ. Παπά, Αστυν. Υποδιευθυντή, Γ. Πυγαδιώτη, Αστυνόμον Α', Α. Φλώρον, Αστυνόμον Α' και Γ. Δικαίου, Πλωτάρχη Λιμενικού Σώματος, που εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών του στη Σχολή Εθνικής Ασφάλειας της Ασττυνομικής Ακαδημίας, το Φεβρουάριο του 1998 ο πιθανός αριθμός των λαθρομεταναστών στην Ελλάδα εκτιμάται στα 1.400.000 άτομα. Ωστόσο, όλο και περισσότεροι στην Ελλάδα μιλούν τελενταία για 1.000.000 αλλοδαπούς (δηλώσεις Πρωθυπουργού και Υπουργού Δημόσιας Τάξης τον Ιούλιο του 1999)...».

Αν υποθεθεί ότι η γερμανική κεντρική κυβέρνηση αιτιολογημένα προβληματίζεται με το γεγονός ότι οι αλλοδαποί ανέρχονται στο 7% του πληθυσμού της Γερμανίας, τότε το ζήτημα για την Ελλάδα είναι ποιος θα αποφασίσει να προσδιορίσει το κρίσιμο - οριακό ποσοστό.



2.1 Παρουσιάζονται ενδεικτικά παρακάτω δύο όψεις ενός ζητήματος της ελληνικής εκπαιδευτικής πολιτικής, και διατυπώνονται υποθέσεις υπό μορφή απαντήσεων.

### *2.1.1 Η γλωσσική ένταξη αλλοδαπών μαθητών*

Η κοινοτική εκπαιδευτική πολιτική σε συνδυασμό με τη διεθνή κατάσταση στην οποία αναφερθήκαμε διαμόρφωσαν τη λεγόμενη «διαπολιτισμική» παιδαγωγική. Βασική αρχή της είναι ο σεβασμός της ετερότητας και της εθνικής - πολιτισμικής ταυτότητας των αλλοδαπών μαθητών. Οι ίδιες περίπου αρχές διέπουν συγχρόνως τη διεθνή πολιτική και τη διεθνή παιδαγωγική βιβλιογραφία<sup>15</sup>.

Αν λάβει κανείς υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της χώρας μας, θα προβληματιστεί μάλλον ως προς τη δυνατότητα εφαρμογής της γενικής αυτής αρχής χωρίς ορισμένους όρους και προϋποθέσεις. Σύμφωνα με τα προηγούμενα (2.0), αν το επιβάλουν ζωτικοί στρατηγικοί λόγοι, η ελληνική πλευρά θα πρέπει να διατηρεί το δικαίωμα να εντάξει επιλεκτικά (γλωσσικά, πολιτιστικά, κοινωνικά και οικειοθελώς, δηλαδή με πολιτογράφηση) ομάδα ή ομάδες αλλοδαπών<sup>16</sup>.

Σήμερα είναι κοινός τόπος ότι θεμέλιο της κοινωνικής κτλ. ένταξης αποτελεί η γλωσσική ένταξη. Αυτό όμως είναι απαραίτητο να γίνει με συνειδητή και σκόπιμη εκπαιδευτική πολιτική, η οποία να διατηρεί κάποιους διαύλους επικοινωνίας με την κεντρική εθνική πολιτική. Διαφορετικά, όπως έχει ήδη παρατηρηθεί, υπάρχει το ενδεχόμενο να «εισάγονται» και να «καταναλώνονται» από την ελληνική εκπαίδευση ανεπεξέργαστα δεδομένα, τα οποία πιθανόν και να προέκυψαν σε άλλες χώρες με άλλες πολιτικές<sup>17</sup>. Εξυπακούεται ότι, στην περίπτωση αυτή, η εκπαιδευτική πολιτική μπορεί να αντιστρατεύεται στρατηγικά συμφέροντα της χώρας.

### *2.1.2 Η διδασκαλία της τοπικής ιστορίας*

Η παιδευτική της σκοπιμότητα είχε επισημανθεί και από την παραδοσιακή παιδαγωγική. Η διαπίστωση ότι συμβάλλει στην αισθητοποίηση της ιστορικής

---

15. Βλ. σημείωση αριθ. 13. Σημειώνεται ότι η διεθνής βιβλιογραφία του ΓΣ δεν είναι πάντοτε «αθάνα».

16. Βλ. και προηγούμενο δημοσίευσμά μας (1999).

17. Αυτό διαπιστώνεται τόσο από ανακοινώσεις σε συνέδρια όσο και από το περιεχόμενο επισημονικών μελετών. Παράλληλα, παρατηρείται το φαινόμενο εκπαιδευτικοί να ασκούν πολιτική «ένταξης» κατά την κρίση τους. Η άκριτη εφαρμογή της «ιδιαιτερότητας» οδηγεί συχνά στην απομόνωση της αντίστοιχης εθνικής ή γλωσσικής ομάδας, όπως παρατηρεί ο Μιχ. Δαμανάκης (ό.π.: 85 κ.ε.).

πραγματικότητας, ότι διεγείρει το ενδιαφέρον για την ιστορική επιστήμη, καλλιεργεί πρωτογενή ιστορική σκέψη κτλ. είναι κοινός τόπος. Μολαταύτα, παρατηρείται ότι οι σχετικές εκπαιδευτικές –χρηματοδοτούμενες συνήθως– δραστηριότητες συμπίπτουν χρονικά με δύο φαινόμενα που μπορεί να συνδέονται μεταξύ τους: τις κοινοτικές πολιτικές ενθάρρυνσης της αποκέντρωσης (2.0) και το παγκόσμιο ρεύμα έμφασης στους τοπικούς πολιτισμούς, στις περιφερειακές γλώσσες κ.τ.ό., για το οποίο γίνεται λόγος παρακάτω.

Σε τελευταία ανάλυση, σημασία έχει το γεγονός ότι η διδασκαλία της τοπικής ιστορίας συνιστά εξ ορισμού αποκεντρωτική δραστηριότητα, ανεξάρτητα από τυχόν ένταξή της σε ευρύτερες πολιτικές. Αυτό θα αποτελούσε, κατά τη γνώμη μας, επαρκή λόγο για τη σύνδεσή της με την κεντρική κρατική πολιτική και, σε κάθε περίπτωση, για τον προκαθορισμό ορισμένων προϋποθέσεων για τη διδασκαλία της.

Αν λάβει κανείς υπόψη όλες τις παραμέτρους του θέματος, μπορεί να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η διδασκαλία της τοπικής ιστορίας θα μπορούσε να αποδείχτεί χρήσιμη στα κοινοτικά, στα εθνικά ελληνικά συμφέροντα, όπως και στα καθαρά παιδευτικά. Προϋπόθεση για όλα αυτά θα ήταν η προηγούμενη διερεύνηση ενδεχόμενων παρενεργειών, κατά περίπτωση και κατά περιοχή, και η εκπόνηση προγράμματος με περιεχόμενο και μεθοδολογία τέτοια, ώστε να εξασφαλίζονται οι εξής περίπου όροι: η σύνδεση κάθε ιστορικού στοιχείου του συγκεκριμένου τόπου με άλλα σημεία του ελληνικού χώρου, καθώς και με σύγχρονα του γεγονότος στοιχεία της ελληνικής ιστορίας· επίσης, η σύνδεση του ιστορικού στοιχείου με προγενέστερα και μεταγενέστερα, κατά περίπτωση, ιστορικά στοιχεία του ελληνικού χώρου, της ελληνικής γλώσσας<sup>18</sup> και του πολιτισμού. Με τον τρόπο αυτό ο τόπος συνδέεται με την ιστορική προοπτική και με τους γεωγραφικούς χώρους του ελληνισμού· εντάσσεται το μερικό-τοπικό στο γενικό, και αποκαθίσταται σφαιρική θεώρηση με σταθερά σημεία αναφοράς. Διαφορετικά, η κρατική πολιτική θα μπορούσε να χαρακτηριστεί μη συνειδητή ή απύσχα, η εκπαιδευτική πράξη ανεξέλεγκτη –με ό,τι αυτό συνεπάγεται– και η παιδαγωγική αποσπασματική. Σημειώνεται εδώ ότι, σε ελληνόγλωσσα δημοσιεύματα, σχετικά με την παιδαγωγική της τοπικής ιστορίας, δεν έτυχε να εντοπίσουμε ως τώρα σημείο που να αναφέρεται στον σύγχρονο γεωπολιτικό ρόλο της.

---

18. Υπενθυμίζεται ότι το ελληνικό έθνος, αφότου εμφανίστηκε στη νότια Βαλκανική, άλλαξε ονομασίες, γεωγραφικά μεγέθη, διοικητική εκπροσώπηση, θρησκείες, υπέστη διασπάσεις και ενώσεις, φυλετικές επιμειξίες κτλ. Το μόνο, ίσως, στοιχείο της ταυτότητάς του που παράμεινε σταθερό είναι η ελληνική γλώσσα. Εδώ στηρίζεται και η άποψη ότι η ιστορία του ελληνισμού είναι κατά βάση ιστορία της ελληνικής γλώσσας. Πβλ. και την επιστημονική προσέγγιση, με την οποία επιχειρείται η σύνθεση της ιστορίας ενός λαού με τη μελέτη της αντίστοιχης γλώσσας στην εξέλιξή της.

Από όλα τα προηγούμενα θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε ότι η κοινοτική πολιτική (ό.π.) ορίζει το πλαίσιο του ευκαιρίου και ότι υποχρέωση της κρατικής πολιτικής είναι να επεξεργαστεί, να εξειδικεύσει και να εντάξει τα προβλεπόμενα στα στρατηγικά συμφέροντά της, τα οποία –εξυπακούεται– είναι συμβατά με εκείνα της κοινοτικής πολιτικής. Η τελευταία, προφανώς, εξυπηρετείται καλύτερα από μια συνειδητή εφαρμογή της στο πλαίσιο της εκπαίδευσης των κρατών μελών.

Αυτά προκύπτουν από τη χρήση της κοινής λογικής. Η ίδια λογική φαίνεται να διέπει και την ΕΕ, όταν αφήνει κάθε κράτος μέλος να ρυθμίσει τα θέματα της γλώσσας του, της ιστορίας του και του πολιτισμού του, αφού λάβει το ίδιο υπόψη τις ιδιαιτερότητές του<sup>19</sup>. Σε ό,τι αφορά το εύλογο ερώτημα γιατί σε ορισμένες περιπτώσεις εκπαιδευτικής πρακτικής να μην ακολουθείται –ή να μην προτείνεται– ενδεχομένως η διαδικασία της προηγούμενης επεξεργασίας δεδομένων, δύο λόγοι φαίνονται πλέον πιθανοί μεταξύ άλλων:

Ο πρώτος είναι η ενδεχόμενη επιρροή του παγκόσμιου ρεύματος της προδολής των τοπικών πολιτισμών. Παράλληλα με τη σχετική διδολογία, η οποία είτε αναφέρεται σε γενικές αρχές είτε στηρίζεται συνήθως σε δεδομένα συγκεκριμένης ξένης χώρας, επιχειρήσεις και παράγοντες, όπως π.χ. τα ΜΜΕ<sup>20</sup>, έχουν δημιουργήσει μια περιρρέουσα *ethnic* ατμόσφαιρα, νοοτροπία και στάση σε οικουμενική κλίμακα. Έτσι, κυριαρχεί παντού ένα είδος λαϊκής θεωρίας, η οποία υπεραπλουστεύει και γενικεύει πολύπλοκα και σοδαρά θέματα και αξίες. Η ετε-

---

19. Όπως προέκυψε από την *ανάληψη του λόγου* (*Analyse du Discours*) που διενεργήσαμε στα νομικά κείμενα της ΕΕ, οι προβλέψεις των σχετικών άρθρων «δεν δημιουργούν πραγματικότητα για την ελληνική γλώσσα» (Παπαρίζος 1997:97). Πβλ. Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση (Πηγές, 7-2-1992 ό.π.): Άρθρο 126. 1. «*Η Κοινότητα συμβάλλει στην ανάπτυξη παιδείας υψηλού επιπέδου, ενθαρρύνοντας τη συνεργασία των κρατών μελών και, αν αυτό απαιτείται, υποστηρίζοντας και συμπληρώνοντας τη δράση τους, σεβόμενη ταυτόχρονα πλήρως την αρμοδιότητα των κρατών μελών για το περιεχόμενο της διδασκαλίας και την οργάνωση του εκπαιδευτικού συστήματος καθώς και την πολιτιστική και γλωσσική τους πολυμορφία...*».

Άρθρο 128. (1). «*Η Κοινότητα συμβάλλει στην ανάπτυξη των πολιτισμών των κρατών μελών και σέβεται την εθνική και περιφερειακή πολυμορφία τους, ενώ ταυτόχρονα προβάλλει την κοινή πολιτιστική κληρονομιά...*» (2). «*Η δράση της Κοινότητας αποσκοπεί στην ενθάρρυνση της συνεργασίας μεταξύ των κρατών μελών και, αν αυτό είναι αναγκαίο, υποστηρίζει και συμπληρώνει τη δράση τους στους εξής τομείς:*

– *δελτίωση της γνώσης και της διάδοσης του πολιτισμού και της ιστορίας των ευρωπαϊκών λαών...*».

20. Η επέκταση στο κεφαλαιώδες θέμα του ρόλου και των ευρύτερων επιρροών των ΜΜΕ στους κώδικες και στις σχέσεις επικοινωνίας και περαιτέρω αναλύσεις δεν είναι εφικτές μέσα στο πλαίσιο των περιορισμένων στόχων και της δομής του κειμένου μας. Επί του παρόντος παραπέμπουμε τον αναγνώστη στην πλούσια σχετική διδολογία.

ρότητα, για παράδειγμα, οι τοπικοί πολιτισμοί, τα ανθρώπινα δικαιώματα<sup>21</sup> κ.ά. εκλαμβάνονται στην απόλυτη εκδοχή τους, ανεξάρτητα από τυχόν συμβατότητες, προϋποθέσεις, συσχετισμούς και πιθανές παρενέργειες, κατά την ενδεχόμενη εφαρμογή τους σε συγκεκριμένη πολιτική πραγματικότητα. Η γενίκευση των αντιλήψεων οδηγεί στο αυτονόητο και αδιαμφισβήτητο της «ορθότητάς» τους, ώστε η παγκόσμια δυναμική να μην αφήνει εύκολα περιθώρια εναντίωσης. Έτσι, το ρεύμα υπερφαλαγγίζει όχι μόνο την κρατική - εθνική αλλά και την κοινοτική λογική, ιδίως όταν αυτή δεν έχει επαρκές γνωστικό υπόβαθρο.

Ο δεύτερος λόγος μπορεί να είναι συνάρτηση του πρώτου. Θα έπρεπε, ίσως, να τον αναζητήσουμε στην έλλειψη της απαιτούμενης σήμερα έγκαιρης ενημέρωσης, εφόσον τα νέα παγκόσμια δεδομένα επιβάλλουν αναπροσαρμογές<sup>22</sup>. Μια γλωσσική πολιτική χαράσσεται έπειτα από σαφή γνώση του αντικειμένου και προκύπτει από ενδελεχή μελέτη όλων των παραγόντων (γλωσσικός σχεδιασμός). Συνεπώς, έχει σταθερή γραμμή πλευσης, η οποία δεν επηρεάζεται από κλυδωνισμούς εποχιακών ρευμάτων, γεγονός που εξασφαλίζεται με τη βαθιά γνώση του αντικειμένου και των παραμέτρων του. Τόσο η παιδαγωγική όσο και η εκπαιδευτική πολιτική ως τώρα συνήθιζε να κινείται ανυποψίαστα μέσα στο ασφαλές πλαίσιο του μεμονωμένου κράτους, χωρίς –κατά κανόνα– να λαμβάνει υπόψη τον εγγύς και απώτερο περίγυρο. Σήμερα είναι αναγκασμένες να αναθεωρήσουν μεθόδους και πεδίο, ώστε να τοποθετούν το αντικείμενό τους σε πολύ ευρύτερο πλαίσιο από ό,τι στο παρελθόν και να το θεωρούν από περισσότερες οπτικές γωνίες.

2.2 Αν λάβει κανείς υπόψη ότι, παράλληλα με την «παγκοσμιοποίηση», η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση βρίσκεται σε εξέλιξη, θα περιμένει τέτοιου είδους προβλήματα να πολλαπλασιάζονται χρόνο με το χρόνο. Ίσως και να υπάρχουν ήδη χωρίς να το έχουμε συνειδητοποιήσει. Σε κάθε περίπτωση, η έγκαιρη επισημάνση θα συνέβαλλε στην ένταξή τους σε γλωσσικό και ευρύτερο πολιτικό σχεδιασμό και, πιθανόν, στην πρόληψη προβλημάτων μείζονος σημασίας.

Αναφέρουμε ως παράδειγμα την –έστω και μακροπρόθεσμα– δρομολογημένη ένταξη της Τουρκίας στην ΕΕ. Και αν ακόμη υιοθετήσει κανείς την αισιόδοξη πρόβλεψη ότι θα λυθούν κάποτε τα μεγάλα προβλήματα της Ελλάδας με τη γειτονική αυτή χώρα, και ότι Έλληνες και Τούρκοι θα συμβιώσουν ειρηνικά στον ίδιο γεωπολιτικό χώρο, τότε οι δύο λαοί θα έπρεπε να έχουν σήμερα την ετοιμότητα να αντιμετωπίσουν προβλήματα ειρηνικής συνύπαρξης.

21. Για την καταχρηστική χρησιμοποίηση των *ανθρώπινων δικαιωμάτων* βλ. προηγούμενη εργασία μας (1997: 33 κ.ε.).

22. Η διδασκαλία της τοπικής ιστορίας, για παράδειγμα, έχει σήμερα διαφορετική σημασία από ό,τι πριν από το 1990.

Τα μεγάλα κράτη της ΕΕ, κυρίως η Γερμανία και η Γαλλία, προβληματίζονται από την είσοδο των 65 εκατομμυρίων Τούρκων, μετά –αλλά και πριν από– την ένταξη της Τουρκίας. Προφανώς, αν υπάρχει τέτοιο πρόβλημα, θα έπρεπε να έχει απασχολήσει την Ελλάδα κατά μείζονα λόγο<sup>23</sup>. Η χώρα μας θα είναι ο πρώτος αποδέκτης των συνεπειών από την ένταξη της γειτονικής χώρας, οι οποίες απορρέουν από τις ελευθερίες διακίνησης και εγκατάστασης, καθώς και από την αγορά εργασίας· δηλαδή με τον κύκλο των δραστηριοτήτων που στηρίζονται άμεσα ή έμμεσα με τη γλωσσική επικοινωνία.

Δεν είναι του παρόντος η ανάλυση των συνεπειών, ευεργετικών και αρνητικών. Αναφέρουμε μόνον ότι ο ελλαδικός χώρος θα είναι ο πρώτος τον οποίο θα αναμενόταν να κατακλύσουν οι γείτονες, είτε ως πέρασμα είτε ως στόχο εγκατάστασης<sup>24</sup>. Ως τώρα δεν έχει διαπιστωθεί έκδηλος, τουλάχιστον, προβληματισμός και ζύμωση πάνω σε τέτοια ζητήματα, η αντιμετώπιση των οποίων δεν είναι θέμα προαιρετικής επιλογής. Ένα από τα σοβαρότερα προβλήματα που τίθενται στην προκειμένη περίπτωση είναι πώς ο Έλληνας πολίτης της ΕΕ θα συνεργαστεί με τους αλλόγλωσσους της περιοχής, θα τους ανταγωνιστεί και θα επιδιώξει, διατηρώντας την ταυτότητά του. Εδώ ο οικονομικός, κοινωνικός, πολιτισμικός κτλ. ανταγωνισμός αντανακλάται στον γλωσσικό ανταγωνισμό<sup>25</sup>.

*«Κάθε γλωσσική μεταβολή –υπενθυμίζει ο Ε. Coseriu στη Γλωσσογεωγραφία του (1982)– ξεκινά, σε τελευταία ανάλυση, από το άτομο που τη μιλά και η εξάπλωσή της οφείλεται σε λόγους κοινωνικούς και πολιτιστικούς (ό.π.:66)... Πρέπει να έχουμε πάντοτε υπόψη μας πως οι (γλωσσικοί) τύποι δεν “ταξιδεύουν” από μόνοι τους, παρά ότι έρχονται στην κατοχή ενός ατόμου από την ομιλία ενός άλλου ατόμου ... αφού τα άτομα πηγαίνουν από τη μια περιοχή σε άλλη με όλες τις γλωσσικές τους συνήθειες, και ακόμα με έμμεσες επαφές (ό.π.:69)».*

Σημειώνεται ότι ο ΓΣ έχει ως πρώτο αντικείμενο εξέτασης και επίδρασης τις ομάδες ατόμων, ως ποσότητες που επιδέχονται αύξηση ή ελάττωση, και ως

23. Μετά την πλήρη ένταξη της Τουρκίας στην ΕΕ, ο πληθυσμός της υπολογίζεται να αυξηθεί περαιτέρω και να καταστήσει τη χώρα αυτή πρώτη πληθυσμιακή δύναμη της ΕΕ. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι στην Ελλάδα τα ΜΜΕ μετέδωσαν το θέμα του προβληματισμού των Γερμανών από την αναμενόμενη είσοδο των Τούρκων στη χώρα τους σαν να είναι θέμα που αφορά αποκλειστικά τη Γερμανία.

24. Ένα μέρος των συνεπειών στην ελληνική γλώσσα από την παρουσία των Τουρκοκυπρίων στην ΕΕ, μετά την αναμενόμενη ένταξη της Κύπρου ως ενιαίου κράτους, επιχειρήσαμε να προδιαγράψουμε σε προηγούμενο δημοσίευσμά μας (1996α).

25. Περισσότερα για τον ανταγωνισμό βλ. σε προηγούμενα δημοσιεύματά μας (1996α & 1997: 38 κ.ε.).

δεύτερο τους γλωσσικούς κώδικες που, με τη σειρά τους, επιδέχονται μεταβολή (Cooper ό.π.:45). Εμπλέκει επίσης τον γεωγραφικό παράγοντα, προσθέτοντας τον οικονομικό (αγορά εργασίας – συναλλαγές – οικονομικό κύρος).

Όπως υποστηρίξαμε και αλλού (1999), η γλώσσα δεν συνιστά μόνο κοινό παρονομαστή των λοιπών χαρακτηριστικών της ομάδας αλλά και μέσο για τη διατήρησή τους. Δηλαδή, η γλωσσική εκπαιδευτική πολιτική μπορεί να λειτουργήσει ως βασικός μοχλός στην αντιμετώπιση τυχόν εθνικής και γλωσσικής αλλοίωσης του πληθυσμού, με κύριο μέσο τη γλωσσική ένταξη. Σύμφωνα με την πρακτική που επικρατεί διεθνώς, θέματα όπως αυτά που θίξαμε εντοπίζονται έγκαιρα και εντάσσονται σε ΓΣ. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο γίνονται αντικείμενο μελετών και, εφόσον κριθεί αναγκαίο, χαράσσεται και εφαρμόζεται ανάλογη πολιτική.

### 3.0 Ποιος στηρίζει τη γλώσσα;

Στο σημείο αυτό ανακύπτει συμπερασματικά το ερώτημα: ποιος αναλαμβάνει την ευθύνη και την πρωτοβουλία σε θέματα που απορρέουν από τη στενότερη ένωση της Ευρώπης και από τη λεγόμενη νέα τάξη πραγμάτων· ειδικότερα, από τη συμβίωση, τη συνεργασία και τη γλωσσική επικοινωνία· με άλλα λόγια, ποιος θα εφαρμόσει ΓΣ.

Πρώτα πρώτα, όποιος έχει τις προϋποθέσεις, δηλαδή όποιος έχει τη βούληση, τη γνώση και την ισχύ. Σύμφωνα με τα δεδομένα (1.0), για την ελληνική γλώσσα θα πρέπει να είναι το κράτος, το οποίο –μεταξύ άλλων– παραδοσιακά εκπροσωπεί το έθνος και την αντίστοιχη ελληνική γλώσσα. Με τα παραδοσιακά επίσης δεδομένα το κράτος θεωρείται ο πιο αξιόπιστος θεματοφύλακας των θεμελιωδών εθνικών κεκτημένων, αν λάβει κανείς υπόψη του ότι ΓΣ σε συγκεκριμένη χώρα ενδέχεται να εκπονούν και να εφαρμόζουν πλέον όργανα διεθνή και μη, όπως υπερκρατικοί οργανισμοί (ΕΕ), διεθνείς οργανισμοί (ΟΗΕ, Συμβούλιο της Ευρώπης κ.τ.ό.), άλλα κράτη, πολυεθνικές εταιρίες, θεσμικά όργανα κ.τ.ό. (πβλ. Labrie: 26 κ.α.).

Σήμερα δεν διαθέτουμε στοιχεία που να αποδεικνύουν άμεσα και καθαρά ότι η ισχύς και η δικαιοδοσία του κράτους σε θέματα εθνικής γλώσσας είναι μειωμένη. Όμως, και να διατηρήσει το μεμονωμένο κράτος την εξουσία του, αυτή θα είναι σχετική, εφόσον αντικειμενικά αδυνατεί πλέον να αντισταθεί στην οικουμενική δυναμική των γεγονότων. Σε κάθε περίπτωση, τη στιγμή αυτή φαίνεται ότι το κράτος θα εξακολουθήσει να διαχειρίζεται τις τύχες της ελληνικής γλώσσας, χωρίς αυτό να αποκλείει την παράλληλη, συμπληρωματική ή ανταγωνιστική δράση άλλων φορέων. Άλλωστε, η δράση του φαίνεται αναγκαστική, έστω και στο πλαίσιο της συνεργασίας με άλλους παράγοντες. Η υπόθεση αυτή

ενισχύεται και από το γεγονός ότι στο καθεστώς της ελεύθερης οικονομίας η αγορά δεν αποτελεί επαρκή ρυθμιστική δύναμη για θέματα γλωσσών, αν ληφθούν υπόψη οι μακροπρόθεσμοι στόχοι της κοινωνίας των πολιτών (πβλ. Πηγές, Danzin κ.ά.: 18).

Αν το κράτος εκμεταλλευτεί επαρκώς την ισχύ του, μπορεί να λάβει –μεταξύ άλλων– πρακτικά μέτρα ευρείας κλίμακας για τη στήριξη της αντίστοιχης γλώσσας. Ενδεικτικά αναφέρουμε πρακτικές που σχετίζονται με την εκπαίδευση, την προώθηση-διεύρυνση της μετάφρασης και της διερμηνείας, τη δυνατότητα αξιοποίησης της γλωσσικής τεχνολογίας (π.χ. αυτόματη μετάφραση, πολύγλωσσα λεξικά, σύνδεση της ελληνικής με την ορολογία), τη δημιουργία κινήτρων χρήσης της εθνικής γλώσσας κ.ά. Επιπλέον, μπορεί να λάβει μέτρα –«χαμηλής» και «υψηλής» πολιτικής– σε συνεργασία με άλλα κράτη, και με διεθνείς και υπερεθνικούς οργανισμούς, όπως συμβαίνει ήδη με την ΕΕ (Παπαρίζος 1997: 94).

Ως φορέας, εκτός από την εξουσία, το κράτος μπορεί να διαθέτει και τη γνώση, με δύο έννοιες: η πρώτη αφορά τη δημιουργία του κρίσιμου γνωστικού υποβάθρου στη μάζα των πολιτών. Αυτό συνίσταται παράλληλα στη διατήρηση της συνείδησης του παρελθόντος και του οράματος για το μέλλον της ομάδας. Καλλιεργείται με τη θεσμοθετημένη εκπαιδευτική διαδικασία. Είναι γνωστό ότι όσο πληρέστερο είναι με αυτή την έννοια το γνωστικό υπόβαθρο του πολίτη, τόσο ισχυρότερο είναι, κατά κανόνα, το γλωσσικό του αυτοσυναίσθημα. Η δεύτερη έννοια περιλαμβάνει τη γνώση που υποτίθεται ότι «έχει» το ίδιο το κράτος σε επιτελικό επίπεδο για ό,τι αφορά τη λειτουργία, τη δυναμική και τις ανάγκες των γλωσσών. Περιλαμβάνει επίσης τη συναφή με την εκτέλεση του ΓΣ τεχνογνωσία.

Όμως η προώθηση θεμάτων όπως η γλώσσα, παράλληλα με τη γνώση, απαιτεί ιδεολογικά –συναισθηματικά κίνητρα, δηλαδή διαρκή βούληση μιας ευρείας δάσης<sup>26</sup>, προπάντων, όταν δεν είναι πάντα εξασφαλισμένο το άνωθεν κίνητρο. Σύμφωνα με τα προηγούμενα (1.0), στα Δίκτυα ενώσεων πολιτών εναπόκειται η ανακίνηση, η προώθηση ή και η διαχείριση εθνικών θεμάτων όπως η γλώσσα και, μάλιστα, όταν τα μέλη τους ανήκουν στην ομάδα, η οποία εκπροσωπείται σε ικανό ποσοστό από το κράτος. Με την καθοδήγηση του γνωστικού πυρήνα μιας «πνευματικής ηγεσίας» τα Δίκτυα προτείνονται, προκειμένου να λειτουργήσουν ως εστίες ζυμώσεων και ως αφετηρίες κινητοποιήσεων. Διευ-

---

26. Πρόκειται για την αρχή της βουλευσιαρχίας (βουλευταρισμός), η οποία προτείνεται από τους ειδικούς για την προώθηση θεμάτων που δεν ενοούνται από τους νόμους της αγοράς, όπως συμβαίνει με τις γλώσσες περιορισμένης διάδοσης.

κρινίζεται ότι αυτά μπορεί να εκπροσωπούν τη δάση έναντι της κρατικής ή υπερκρατικής εξουσίας, χωρίς να αποκλείεται το ενδεχόμενο να είναι διακρατικά ή να υποκαταστήσουν το κράτος.<sup>27</sup> Σημειώνεται ακόμη ότι τα Δίκτυα είναι πρόταση τεχνοκρατών του νεοφιλευθερισμού. Αυτή τη στιγμή δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε αν συσταθούν, σε τι θα συνίστανται και πώς θα λειτουργήσουν, ειδικά ως πιθανοί ανάδοχοι ΓΣ της ελληνικής γλώσσας.

Θα υποστήριζε κανείς ότι, με τα σημερινά δεδομένα, η εξασφάλιση της γνώσης εκ μέρους των πολιτών και η συνακόλουθη δούληση θα αποτελούσαν ίσως εγγυήσεις, τόσο για την άσκηση πιέσεων στις διάφορες μορφές εξουσίας που ασκούν ΓΣ όσο και για την αντίδραση σε ανταγωνιστικούς σχεδιασμούς. Όμως, εκτός από την τυχόν αναποτελεσματική δράση του κράτους (ή άλλου φορέα) για τη δημιουργία του γνωστικού-ιδεολογικού υπόβαθρου, υπάρχει το ενδεχόμενο να υπερσχύσουν άλλες επιρροές και καταναγκασμοί, ώστε να μην επιτρέψουν να τελεσφορήσει η απαραίτητη για τη στήριξη της γλώσσας ιδεολογία<sup>28</sup>.

Σύμφωνα με τα προηγούμενα, δύο πράγματα θα θεωρούσε κανείς δέδαια σήμερα: τη διαπίστωση ότι κανείς παράγων δεν μπορεί να εγγυηθεί τον απόλυτο έλεγχο των γλωσσικών ζητημάτων και το γεγονός ότι οι πολίτες παραμένουν κοινή συνισταμένη, είτε το κράτος θα εφαρμόσει ΓΣ είτε τα Δίκτυα είτε άλλος οργανισμός. Γι' αυτό, σημασία έχει να διασφαλιστούν με κάθε μέσο η γνώση, η συλλογική συνείδηση και η δούληση των πολιτών, ώστε οι τελευταίοι να εξαντλήσουν όλα τα περιθώρια δράσεων και αντιδράσεων.

---

27. Όταν φορέας του ΓΣ τυχαίνει να είναι οργανισμός άλλης φύσης, η δούληση της δάσης μπορεί να υφίσταται, μπορεί και όχι. Πρόκειται για τις περιπτώσεις κατά τις οποίες η προέλευσή της είναι ασαφής και, συνήθως, τότε το κίνητρο μπορεί να είναι οικονομικό και να μην έχει σχέση με τα συμφέροντα και με τη δούληση της ομάδας.

28. Ένα από τα συμπτώματα των αμφίδρομων σχέσεων μεταξύ γνώσης-δούλησης, αφενός, και εξουσίας-δάσης, αφετέρου, όταν αυτές δεν εξασφαλίζουν κάποιο επίπεδο επάρκειας, είναι το παρατηρούμενο στους πολίτες χαμηλό γλωσσικό αυτοσυναισθημα και η παραίτηση από προοπτικές υπεράσπισης της γλώσσας. Υποστηρίζεται ότι συμπτώματα παραίτησης τόσο της εξουσίας όσο και της δάσης από τις προσπάθειες υποστήριξής της παρατηρούνται σήμερα. Για την ελληνική εκδοχή του θέματος βλ. Φωκάς 1993: 17 κ.ε.



## Πηγές\*

- 7-3-1953, Ευρωπαϊκό Δικαστήριο. *Règlement de procédure de la Cour de justice* (articles 27, 28 & 86), Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΕΕΕΚ).
- 15-9-1958, Συμβούλιο Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. *Περί καθορισμού του γλωσσικού καθεστώτος της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας*. Κανονισμός αριθ. 1. ΕΕΕΚ, 385/58, 6-10-58.
- 16-10-1981, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. *Περί ενός κοινοτικού χάρτη των τοπικών γλωσσών και πολιτιστικών στοιχείων και περί ενός χάρτη των δικαιωμάτων των εθνικών μειονοτήτων*. Ψήφισμα. ΕΕΕΚ C287/104, 9-11-1981.
- 14-3-1983, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. *Mesures en faveur des langues et des cultures minoritaires*. Résolution du Parlement Européen, (ΕΕΕΚ, C 86).
- 2-4-1984. Έκθεση για τη διάδοση των γλωσσών στην Κοινότητα, εξ ονόματος της Επιτροπής Νεότητας, Πολιτισμού, Πληροφοριών και Αθλητισμού.  
– Μέρος α': Πρόταση ψηφίσματος. Εισηγητής: Luc Beyer de Ryke. Έγγραφο 1-83/84Α.  
– Μέρος β': Αιτιολογική έκθεση. Εισηγητής: Luc Beyer de Ryke. Έγγραφο 1-83-84Β. ΕΒ, Έγγραφα συνεδριάσεως 1984-1985.
- 14-5-1984, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. *La diffusion des langues dans la Communauté Européenne*. Résolution du Parlement Européen, (ΕΕΕΚ, C 127).
- 8-5-1987, Ευρωπαϊκό Δικαστήριο. *Règlement de procédure de la Cour de justice dans sa version de 1982* (ΕΕΕΚ, C 39, 15-2-82), modifiée en 1987. ΕΕΕΚ, L 165, 24-6-1987.
- 30-10-1987, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. *Οι γλώσσες και τα πολιτιστικά στοιχεία των περιφερειακών και εθνικών μειονοτήτων στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα*. Ψήφισμα, Αριθ. εγγράφου Α2-150/87. ΕΕΕΚ C318/160, 30-11-1987.
- 7-2-1992, Μάαστριχτ. *Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση*. Συνδιάσκεψη των αντιπροσώπων των κυβερνήσεων των κρατών μελών. Συμβούλιο Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων - Επιτροπή Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Βρυξέλλες, 1992.
- 31-3-1992 (Έκθεση Danzin). Danzin A., Coltof H., Oakley B., Recoque A., Schnelle H. *Προς μια ευρωπαϊκή γλωσσική υποδομή*. Έκθεση που εκπονήθηκε για λογαριασμό της Επιτροπής Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΓΔ XIII), Λουξεμβούργο.
- Juin 1994, Parlement Européen. *Règlement (du Parlement Européen)*. 9ème édition.

---

Ευχαριστώ τη Βερονίκη Ζωγράφου τόσο για τη συμβολή της στην επαλήθευση των νομικών δεδομένων όσο και για τις πολύτιμες παρατηρήσεις της στο περιεχόμενο του άρθρου.

\* Η απόδοση του κειμένου των Πηγών με ξενόγλωσσους τίτλους στα Ελληνικά έγινε από τις αρμόδιες μεταφραστικές υπηρεσίες της ΕΕ.

## Μέντορας

1996, Nelde Peter, Strubell Miguel, Glyn Williams, *Ευρωμωσαϊκό. Παραγωγή και Αναπαραγωγή των Μειονοτικών Γλωσσικών Ομάδων στην Ευρωπαϊκή Ένωση*. Έκθεση για λογαριασμό της Επιτροπής Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. Εκπαίδευση, Κατάρτιση, Νεότητα. Υπηρεσία Επισήμων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Λουξεμβούργο.

21-11-1996, Συμβούλιο Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. *Περί πολυετούς προγράμματος προωθήσεως της γλωσσικής πολυμορφίας της Κοινότητας στην κοινωνία των πληροφοριών*. Απόφαση αριθ. 96/664/EK, (ΕΕΕΚ, L 306/40, 28-11-1996).

## Βιβλιογραφικές αναφορές

Bianciotto G. (1992). Exposé en «*Nos langues et l'unité de l'Europe*», Actes des colloques de Fleurie et Maiano, édités par Philippe Blanchet, préface de André Martinet, Publica emé l'ajudo d'ou Counseu Regiounau de Prouvenco, Peeters Louvain-la-Neuve.

Coseriu E. (1982). *Η γλωσσολογική αναφορά* (Μετάφραση: Κ. Μηνά). Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ., Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.

Cooper R.L. (1989). *Language planning and social change*. Cambridge University Press.

Δαμανάκης Μιχ. (1998). *Η εκπαίδευση παλιννοστώντων και αλλοδαπών στην Ελλάδα - Διαπολιτισμική προσέγγιση*. Αθήνα: Gutenberg.

Economist (The) (1999). Ο «χάρτης του κόσμου» το 2050. *Η Καθημερινή*, 4-8-1999.

Φωκάς Ν. (1993). Γλωσσική αναξιοπρέπεια και γλωσσική ηθική. Στο διδρίο *Ελληνική πολιτισμική ταυτότητα και ευρωπαϊκή ολοκλήρωση*, Ελληνικό Κέντρο Ευρωπαϊκών Μελετών (ΕΚΕΜ), Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας.

Goetschy H. - Sanguin A.-L. (sous la direction de) 1995. *Langues régionales et relations transfrontalières en Europe*. Paris: 'Editions L' Armattan.

Hagège Cl. (1993) (μετάφραση Αγγ. Νικολοπούλου). *Η πνοή της γλώσσας: δρόμοι και περνωμένα των γλωσσών και των διαλέκτων της Ευρώπης*. Επιστημονική επιμέλεια Νικ. Κοντοσόπουλος, Αθήνα: Κάτοπτρο.

Labrie N. (1993) *La construction linguistique de la Communauté Européenne*. Paris. Honoré Champion Editeur, Diffusion hors France, Genève: Editions Slatkin.

Lyons J. (1995). (Μετ. Μ. Αραποπούλου, Αγγ. Αρχάκης, Μ. Βραχιονίδου, Αικ. Καρρά). *Εισαγωγή στη Γλωσσολογία*. Αθήνα: Πατάκη.

Νικολάου Γ. (1999). *Πολυπολιτισμική εκπαίδευση στο ελληνικό σχολείο. Παιδαγωγική και διδακτική προσέγγιση της δράσης των εκπαιδευτικών με στόχο την ομαλή ένταξη των μαθητών με πολιτισμικές ιδιαιτερότητες*. Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Τομέας Ειδικής Παιδαγωγικής & Ψυχολογίας.

Παπαρίζος Χρ. (1996α). Τα νέα γεωπολιτικά δεδομένα και τα διλήμματα της ελληνικής γλωσσικής πολιτικής, *Φιλολόγος*, 86, Θεσσαλονίκη.

Παπαρίζος Χρ. (1996β). Η ελληνική γλώσσα στον κόσμο, *Γλώσσα*, 39, Αθήνα.

Παπαρίζος Χρ. (1997). *Η ελληνική γλώσσα στην Ευρωπαϊκή Ένωση*. Αθήνα: Γρηγόρη.

Παπαρίζος Χρ. (2000). Γλωσσικός Σχεδιασμός και γλωσσική διδασκαλία στο πλαίσιο της «διαπολιτισμικής» Εκπαίδευσης. Πρακτικά 2<sup>ου</sup> Διεθνούς Συνεδρίου, 25-27 Ιουνίου 1999, *Η Ελληνική ως δεύτερη ή ξένη γλώσσα. Μια διαπολιτισμική προσέγγιση*. Τόμος ΙΙΙ, σ. 287 κ.ε. Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών, Κέντρο Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης.